

Стефана с нама. А што смо били против тебе гдру Милутиновићу на Суторину те смо те вратили у два пута ви сте виђели да е био пред нама канунел Никић и поп Тановић. А што смо били у Паштровиће на град свети Шћепан против твое воске и офицерах, видели су твои офицери да е пред нама канунел Никић и поп Тановић. Тановића зна сва ова провенција (!) и ест наш старински главар при свакој власти и до сад смо њега слушали: И тако гдн ђенерал Милутиновић свјема опростио а на мене велику талу и писма пуштио и моме сину велику муку дао за млого доба. Ово су мое праве истине како ми и сви дјетельствују мои атестати а сад немам коме но богу и к властима Цара христољубивога русискога како 185 1805 есам приступио при великиема начаницима (!) русискиема више речениема и при моме гдру Митрополиту Петру под флок (!) русиски. А есам вјерно служио и обслугева што год су стари на мене налагали добровољно нисам поштедио ни живота мога ни блага мога и данас молим се Богу да дочекам какво повеление есам готов добровољно до мога издиханија послужити христољубивоме цару русискому за вјеру и за общество и за моју част ово претстављам а по свакоме испитанију ако се нађе едно моје слово лажљиво алити мисли мое другојачие осуђујем се сам да се срамотном смрћу изгубим али пак ако познате мое предложение да су праве и истините како есу Бог ми свидјетель. Препоручум се више реченои уди и ће се ваша преразумност домисли прикажите за уздаржат моју старост за вашу славу и доброту.

У Букурешт
на 8 декембрија 1818

В. П. Гества припонизни
прото и ереи
Савва Тановић Махина
от Боке Которске
овоеручно писах⁵

Било би од интереса пронаћи потомке Саве Тановића, ако их још има у Мајинама или негдје у другом мјесту, и истражити: да ли, можебити, посједују какав писани докуменат или на други начин чувају успомену на свог претка.

Др Никола П. Шкеровић

АРХИВ ФРАНЦУСКОГ МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА У ПАРИЗУ О ЊЕГОШУ И ЦРНОЈ ГОРИ ЊЕГОВОГ ДОБА

Прво што пада у очи то је да је овај материјал врло оскудан. Но и оно што се тамо налази мало је или никако познато код нас. Југословенски историчари нису се тиме много бавили и зато

⁵ Д. Архив СРС—Београд, З. М. П. III I 98.

што у то доба Француска одбацује своје раније планове и готово се сасвим дезинтересује за Балкан и средњу Европу. Међутим, и Југословени и Французи написали су велики број значајних дела о француско-црногорским односима за време Петра I, Његошевог претходника, и њихових наследника, кнеза Данила и краља Николе.

Француски конзул у Трсту био је у најповољнијем положају међу дипломатима своје земље да се обавештава и пише о Његошу и Црној Гори. Али Левасер, који је био конзул у Трсту од 1831. до 1838, не говори ни у својој дипломатској ни у трговинској кореспонденцији о Његошу и о његовим боравцима и пролазима кроз Трст тих година. Ово би могло бити тим чудније што је Левасер лично познавао Његоша и препоручио му као професора француског језика свог пријатеља Антида Жома који ће остати на Цетињу око годину и по.¹ Немамо ли разлога да верујемо да Левасер о овоме није смео ништа да пише своме министру пошто ова његова акција предузета са Жомом према Његошу и Црној Гори није свакако била инспирисана од тадашње француске владе, већ његовим сопственим револуционарним идејама? Зар се у Трсту није говорило да је он био у немилости код француске владе због својих симпатија према револуционарима који су спремали атентате на старог краља Луја Филипа?²

Но Левасеров наследник већ прве године свога боравка у Трсту пише француском министру спољних послова између осталог и следеће: „Читајући све што се пише о Црној Гори у најважнијим листовима и видећи какво интересантно место ова земља почиње да заузима у ступцима штампе, сматрао сам за потребно да вам саопштим неколико врло кратких података о једном малом народу који је тако рећи одскора ушао у домен журнализма.“³

Из даљег писања јасно се виде конзулове велике симпатије према Црној Гори, но он се због тога као правда и покушава да о овоме говори објективно.

Али изгледа да Црна Гра ни после овог писања није заинтересовала француско Министарство. Тек после више од пет година, јануара 1844, исти конзул пише поново о Његошу: „Са последњег пароброда из Далмације искрцао се у Трсту бискуп или Владика Црне Горе, у пратњи руског агента⁴ који код њега врши дужност секретара. Отишао је у Беч пре три дана и каже се да ће отпутовати за Петроград да тамо добије упутства или новац.“⁵

¹ О нашим истраживањима за Левасером и Жомом, као и о Његошевим врло интересантним односима са њима, говорићемо другом приликом.

² Петар Колендић. Долазак Антида Жома у Црну Гору. „Историјски записи“ 1848, књ. II, стр. 241.

³ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Dépêches politiques des consules. (Autriche) Tome IV, стр. 329. Видети још стр. 323—324, 326. и 330.

⁴ Реч је о Медаковићу, Његошевом секретару.

⁵ Ibid. Tome 5, стр. 69. 28. I 1844.

Октобра 1846. конзул из Трста шаље своме министру копију чланка из „Аустријског посматрача“,⁶ где се говори како скадарски паша употребљава сва средства и интриге да умањи утицај Његоша у Црној Гори и да задобије симпатије Црногораца. Због тога се Његош решио да иде у Беч и Петроград да би тражио подршку својих заштитника; прошао је пре три дана кроз Трст, где је дошао последњим бродом аустријског лојда.⁷

Под датумом од 24. II 1847. читамо следећи опширан извештај из Трста:

„Господине министре,

Владика, духовни, грађански и политички потглавар Црногораца, налази се сада у Трсту. Враћа се из Беча и иде преко Венеције у своју земљу, непрестано узнемиравану од Турака, суеда смутљивих и злонамерних. Имао сам прилику да видим овог малог кнеза-владара код господина гувернера.⁸ То је човек високог узраста (око 6,2 стопа), атлетских облика, гордог изгледа али благонаклон; обучен је у дивну ношњу и носи одликовање велике руске ленте; лако говори француски и италијански. Изражава се са духом и одлучношћу. Одлично познаје историју и политичке покрете садашње Европе. Обожаваоцац Француза а нарочито императора Наполеона, каже да је краљ Француза по својој високој мудрости и по своме генију био једини принц дорастао да замени скиптротом мач Наполеонов. Бедно стање његове земље га је навело да иде у Беч и Петроград — као што сам имао част обавестити вашу екселенцију 30. прошлог октобра (бр. 9) — да тражи заштиту и подршку због спорова које му без престанка стварају злонамерност и освајачки дух Турака са којима он води жесток рат када се за то укаже прилика. Говори доста радо о стотинама турских глава које су посечене отако је он потглавар Црногораца, народа малоборјног али храброг и који суревњиво брани своју независност. Аустрији би било у интересу да поступа са благонаклоношћу и да ефикасно штити овај народ који јој пружа према Албанији ратоборну и одану границу.“⁹

⁶ У оригиналу акта стоји »observateur autrichien«. То је Osterreichischer Beobachter.

⁷ Ibid. Tome 5, стр. 204. 30. X 1846. У наставку конзул још каже: „Ваша екселенција ће видети да скадарски паша гледа да утоди чак и верским веровањима Црногораца, шаљући недавно рукоположеним свештеницима свечане одежде за службу у цркви, зејтин за кандила и раскошне свилене одеће да се покрију мошти светог Арсена (Арсенија) које се чувају у Медуну. Ревност са којом паша тражи и кажњава Турке који су убили једног Црногорца, још је једно политичко средство које он са успехом употребљава да учини благовољним дух и расположење овог народа...“

⁸ Свакако је реч о аустријском гувернеру Трста.

⁹ Ibid. Tome 5, стр. 231—232. 24. II 1847.

Јуна 1850. исти конзул говори о гласовима по којима Русија тражи од Аустрије Которски залив али он томе не придаје значаја.¹⁰

Изгледа чудно што се мора констатовати да је то готово све што су француски конзули из Трста писали о Његошу и Црној Гори његовог доба. Међутим, они се не интересују ни за Албанију о којој углавном говоре само два пута.¹¹

У политичкој кореспонденцији француске амбасаде из Беча нема, исто тако, ништа значајније о Црној Гори и о Његошу у време његових многобројних боравака у овој престоници. Међутим, у три маха се говори о побуни у Босни и њеном окончању а да се ништа не каже о Његошу и Црној Гори који су били умешани у њу.¹² Али што се тиче Његошеве смрти, нашли смо следећи извјештај од 29. новембра 1861:

„Смрт Владике Црне Горе привукла је донекле политичку пажњу на ову малу земљу, често врло неугодну за своје суседе, а која је била више пута повод неслоге међу њима. Питао сам принца Шварценберга да ли се плаши да ће овај догађај довести до неких компликација на тој страни пошто турске власти које су у додиру са Црногорцима показују јако непријатељско расположење према њима. Омер-паша између осталих, после успеха који је имао над побуњеницима у Босни, изгледа врло рад да нађе нове прилике да се истакне. Могло би се врло лако десити да он створи или уграби први изговор да покуша један

¹⁰ Ibid, Tome 5, стр. 217 verso 21. VI 1850. Међутим, конзул ипак доноси у своме извјештају превод чланка „Јужнословенске газете“ (Gazette slave meridionale) објављеног 2. јуна 1850, у коме се тврди да Црна Гора има право да поседује овај залив, а затим и одговор на овај чланак објављен у »Osservatore dalmato« од 16. јуна 1850, по коме Црна Гора нема никаква права на Бокву.

¹¹ Први пут се говори о посети конзулу бискупа из Скадра који му је говорио о рђавом поступању са хришћанима у Албанији и о индиферентности аустријског и енглеског конзула. Бискуп молти да Француска отвори конзулат у Скадру и да се не говори о његовој посети пошто је он аустријски поданик. Ibid. Tome =5, стр. 222. 11. I 1847.

Други пут се говори о гласовима који се шире да ће Турска по савезу и уз помоћ Енглеске направити од Скадра слободно пристаниште. У томе извјештају се подвлачи корист од овог пристаништа које би са Београдом било повезано једним путем, како би Енглеска могла лакше „да преплави својим производима Албанију, Босну, Србију, Бугарску и Румунију“. Затим се разматра колико ће ово пристаниште и пут до Београда променити трговину са Истоком. (Ibid. Tome 14, стр. 222. 10. VII 1850).

¹² Archives du Ministère des Affaires Etrangères correspondance politique de l'Ambassade de Vienne. I) Tomes 443, стр. 132—135, 21. XI 1850; II) Ibid стр. 217—218, 14. XII 1850; III) Tome 445, стр. 59, 15. V 1851.

подухват чије последице не би биле без значаја за Аустрију“.¹³ Из овога се види да је амбасада у Бечу врло добро познавала ситуацију и догађаје у Црној Гори и око ње.¹⁴

Кореспонденција француског конзула из Београда даје исто тако врло мало информација о Његошу и Црној Гори његовог доба. У извештају од 19. јула 1841. говори се о изгладнелим Црногорцима који се иселјавају у Русију и о страху Његошевом за њихов прелазак преко турске територије. Наставак овог извештаја је врло интересантан:

„Према путнику М. Мидеждију,¹⁵ Владика је млад човек од 29 година, врло срчан и врло вичан оружју; вешто влада коњем и управља мишљењем својих горштака. Окружен је једним совјетом или сенатом и створио је себи гарду којом командује један свештеник познат по својој неустрашивости у борбама. Његова преузвишеност је обдарена јаком интелигенцијом, врло жељном знања. Питање које нарочито интересује Црну Гору је разграничење њене територије и територије Аустрије која сада има једну комисију послату због тога у планине. Путник ми је поновио оно што сам имао често прилику да чујем са извесним националним поносом, да свуда у иллирским земљама, које су некада заузимале француске трупе, сећање које су оне тамо оставиле је успомена не једну ваљану и правичну нацију. Црногорци нас увек означавају именом „јунак“ (неустрашив човек, херој). Припадници грчке вере, са тугом се сећају наше благодатне толеранције и сви памте како су Французи брзо учинили крај турским упадима.“¹⁶

¹³ Ibid. Tome, 446, стр. 68. verso — 69 verso. 29. XI 1851. У наставку овог извештаја стоји: „Принц ми је одговорио да не дели неспокојство о коме сам говорио. Он много сумња да ће Турци, ма колико јаку жељу имали за то, покушати нешто против Црногораца. Они би се, по њему, изложили сигурном неуспеху. После похода који је и сама аустријска војска пре неколико година на овај пусти предео извршила, принц је убеђен да је квазинезависност (подвучено у писму — К. С.), овог народа још сигурније заштићена природом предела који он настањује него протекторатом којим га Русија штити. То је, уосталом, додаје он, једно освајање које не вреди жртвовања људи и новца колико би оно коштало ма колико они били незнатни“. Не можемо се уздржати а да не приметимо да аустријски министар заборавља овде две важне ствари: прво храброст Црногораца коју су његови земљаци неколико година раније добро осетили на сопственој кожи; друго, зашто су онда аустријске трупе покушале да продру у Црну Гору и поред великих губитака!

¹⁴ Другом приликом ћемо говорити о материјалу за којим смо трагали у Паризу у вези са Његошевом акцијом у Бечу 1836. и 1837. за његово неосстварено путовање у Париз.

¹⁵ У рукопису нејасно написано: М. Мидејди, Нидејди, или нешто слично.

¹⁶ Archives du Ministère des Affaires Etrangères. Correspondence politique Turquie, Consul de Belgrade, Tome 1, стр. 101—102. 19. VI 1841.

У извештају од 4. маја 1842. исти конзул говори о непријатељима између Његоша и херцеговачког паше.¹⁷

Изузев једног додатка депеши од 30. октобра 1846. који је на италијанском(!), и где се говори о акцији скадарског паше против Његоша,¹⁸ акцији о којој смо већ навели писање конзула из Трста, — конзул из Београда не говори више о Његошу, а и о Црној Гори необично мало. Нарочито је за чуђење што говорећи врло често и надуго о догађајима од 1848. у Србији, другим југословенским крајевима па чак и у Мађарској и Румунији, овај конзул не говори о Црној Гори и Његошу, који је са својом земљом имао после Србије једну од најважнијих улога у овим догађајима на територији насељеној Југословенима. Пошто је Србија турском територијом била одсечена од Црне Горе, можда је ова улазила у надлежност конзула из Трста који је могао лакше имати обавештења и везе о овој земљи преко аустријске Далмације и бројних бродова који су ишли од Трста до Котора. Међутим, и конзул из Трста, као што смо видели, говори врло мало о Његошу и Црној Гори. И ова чињеница доказује да Црна Гора Његошевог доба није улазила у политичке планове Француске и да је ова тада готово сасвим незаинтересована за ову земљу.

Конзулат из Београда није чак ништа говорио ни о смрти Његошевој и догађајима после ње, о чему се тада много водило рачуна, говорило и писало у престоници Србије.¹⁹

Што се тиче *Мемоара и докумената*²⁰ Министарства спољних послова у Паризу који се односе на „словенске провинције“, подразумевајући ту наравно и Црну Гору, они не садрже ништа од веће важности о Његошу и његовој земљи тога доба. Ипак, *Историјска нота о Црној Гори* ту заузима око стотину страница.²¹ У њој се говори и о француско-црногорским односима, али нарочито за време Петра I и кнеза Данила, чијим се владавинама ту даје много више и места и значаја него владавини Његоша. Добила се утисак да овај докуменат жели да докаже да је Црна Гора независна земља, што је и више пута подвучено у самом тексту,²²

¹⁷ Ibid. Tome 1, стр. 161. verso. Ту пише између осталог: „Према последњим вестима из Црне Горе, изгледа да је Владика у отвореном непријатељству са херцеговачким везиром. Као привидан мотив овом сукобу узима се спорно поседовање неколико комада земље у Праховској долини. Владика има 1500 људи под оружјем. Чобани Праховске долине представљају у неку руку претходницу овог малог корпуса. Неколико села је већ спаљено од сопствених становника који су се повукли на црногорску територију одводећи са собом и своје аге које су предали Црној Гори. . . Владика је, како се тврди, добио новац и барут посредовањем руског конзула из Рагузе.“

¹⁸ Ibid. Tome 2, стр. 273. 30. X 1846.

¹⁹ И у томовима од 1838, од када и постоји кореспонденција из Београда (Correspondance politique des consules. Turquie. Consulats divers Tomes 9, 10, 11, 12) па до 1840, нема ништа о Његошу и Црној Гори.

²⁰ Ministre des Affaires étrangères, Mémoires et documents. Turquie (Provinces slaves.) Tome 61 (1803—1856.)

²¹ Idem, Note historique sur le Monténégro. стр. 89—115.

²² Ibid. стр. 54, 55, 75, 76, 80.

свакако и зато што је независност Црне Горе, која је вековима постојала de facto а будући de iure оспоравана од Турске и неких других сила, већ дуже времена представљала један спорни и нерешен проблем европске дипломатије. Међутим, у том документу стоји да је Француска за време Првог Царства сматрала Црну Гору „као независну државу“.²³

О Његошу се овде говори само неколико пута и то о ствари-ма врло познатим.²⁴

Прегледали смо и политичку кореспонденцију француске амбасаде у Русији²⁵ у време боравка Његоша у овој земљи, коме се у то време придавало доста важности и интересовања у руској престоници. Али ту ове посете нису биле ни споменуте, као ни догађаји око Његошеве смрти, што је изазвало велику пажњу Русије која се увек много интересовала за Црну Гору.

Прегледали смо такође политичку и трговинску кореспонденцију из Напуља,²⁶ за време вишемесечног боравка Његоша у овом граду 1851, где је он био свакако тада најзапаженија и најинтересантнија личност на многобројним пријемима код напуљског краља који га је много ценио и где су се међу „слободњацима“ понављале многе Његошеве речи.²⁷ Али у свој тој кореспонденцији из тих месеци ништа се не каже о Његошу као ни у кореспонденцији из Ватикана²⁸ и Рима,²⁹ где је црногорски владар боравио после Напуља.

Исто тако ништа нисмо нашли у политичкој кореспонденцији конзулата из Венеције³⁰ о Његошу и његовим боравцима у том граду, као ни у кореспонденцији конзулата из Ливорна,³¹ Фиренце,³² Беневе³³ и Торина³⁴ о пролазу црногорског суверена кроз ове градове 1851. год. Ово је тим чудније када се зна какво је интересовтње изазвала свуда у Италији Његошева личност, његова пословична лепота, изузетни стас и ношња, тако егзотична за ове крајеве. Поред скупљања масе света по улицама где би он пролазио и пред хотелима где би становао, нису ли и локални листови писали врло интересантне чланке пуне похвала, одушев-

²³ Ibid. Стр. 5.

²⁴ Ibid. Стр. 50, 54, 68, 76, 80—81.

²⁵ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique de Russie. (Ambassade). Tomes 187, 192, 206.

²⁶ Idem, Correspondance politique de Naples, Tome 181. Correspondance politique des consules (Naples). Tome 3. Corr. commerciale (Naples). Tome 52.

²⁷ Љ. Ненадовић, Пијома из Италије. „Југословенска књига“, Београд 1950. Стр. 28.

²⁸ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance de Rome (St. Siège) Tomes 4, 996.

²⁹ Idem, Correspondance de Roma. Tome 18.

³⁰ Idem, Correspondance politique des Consules (Autriche). Tomes 4, 5.

³¹ Idem, Correspondance commerciale (Livoume) Tome 80.

³² Idem, Correspondance commerciale (Florence) Tome 25.

³³ Idem, Correspondance commerciale (Gênes) Tome 111.

³⁴ Idem, Correspondance commerciale (Turin) Tome 11. Correspondance politique de Sardaigne (Turin) Tome 529.

љења и често много фантазије о овоме владару тако изузетном у сваком погледу.³⁵

Ни у Трговинској кореспонденцији из Ријеке³⁶ из Скадра³⁷ нема ничега ни о Његошу ни о Црној Гори његовог доба. Но ове кореспонденције нису биле обимне: прва броји 38 листова а друга само 10 из времена Његошеве владавине.

Надали смо се да ћемо у политичкој кореспонденцији француске амбасаде у Цариграду наћи одјек Његошеве смрти у Турској престоници,³⁸ што се овде свакако примило са великом радошћу и интересовањем. Мислили смо да ћемо ту наћи такође протесте Турске код ове амбасаде због Његошевог тражења визе за Париз код француске амбасаде у Бечу и због врло тесних веза црногорског суверена са члановима ове амбасаде; јер Турска је још увек сматрала Црну Гору, или је желела да остави утисак да је сматра, као део свога царства. Али ни ту нисмо ништа нашли.³⁹

Износимо ову трађу, ма колико да је оскудна, и због тога да будући истраживачи не губе узалуд много времена по овим архивима у нади да ће наћи још много непознатих ствари о Његошу и Црној Гори за време његове владавине.

Крунослав Ј. Спасић

ПРЕВОЗ ПОШТЕ НА СКАДАРСКОМ ЈЕЗЕРУ

Најстарији нађени писани докуменат о увођењу превоза поште на Скадарском језеру потиче од црногорског конзула у Скадру Јована Вацлика, упућен књазу Николи у мају 1863. године. Вацлик је, између осталог, предложио: „Да мени дозволите купити једну лађу коју ћу назвати „лађа за пошту црногорску“ а капетана поштијером, који ће узаједно трговати и за Вашу кућу све потребе из Скадра довозити, и канцеларији нашој кирију платити. Исто ћу у нашој кући (тј. конзулату — М. Ц.) отворити послуже почту из Скадра за Црну Гору и тариф за писма узет ћу исти који имаду од овђе до Котора.“¹

Књаз Никола није прихватио Вацликов предлог, па је пренос преписке (писама и другог) између књаза и конзула остао по дотадашњем начину. Њихову преписку преносили су поједини

³⁵ Љ. Ненадовић, *Op. cit.* стр. 112—113.

³⁶ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondence commerciale (Fiume). Tome 1.

³⁷ Idem Correspondence commerciale (Scutari). Tome 4.

³⁸ Idem, Correspondence politique de Turquie (Légation de Constantinople) Tome 307.

³⁹ Ibid. Tomes 273. 274.

¹ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Ф. 1863, посебна акта.